

EERSTE CURSUSJAAR

Les 6: BEDRIJVIGHEID EN INDUSTRIE

MARC VAN DER STEEN

Samenvatting

Van de middeleeuwen tot aan de Franse Revolutie wordt de bedrijvigheid door strakke regulering via de gilden gekenmerkt. Type producten, kwaliteit, inkoop, lonen, verkoopprijs en afzet worden onderling afgesproken. Een mededingingsautoriteit bestaat dan in de verste verte niet.

De pre-industriële periode in de eerste helft van de negentiende eeuw borduurt voort op de gildestructuur met het bijbehorende afsprakenstelsel. De beschikbaarheid van menskracht is een beperkende factor voor de productie, die meestal kleinschalig is. De beperking van transport betekent vaak lokale afzet. Uitzondering hierop is het potgoed van Bergse makelij, maar ook de meekrap. De opkomst van nieuwe bedrijfstakken in Bergen op Zoom gaat gepaard met industrialisatie en het vrijemarktdenken: kachelsmederijen, ijzergieterijen, modelmakerijen, constructiebedrijven en suikerfabrieken.

De stoommachine doet zijn intrede in 1848. Arnoldus Asselbergs is de eerste grootindustriële van de stad. Het slechten van de vesting vanaf 1867 geeft de industrie ruim baan om zich te ontwikkelen. De komst van gas-, elektriciteits- en waterleidingbedrijven zorgt niet alleen voor ontwikkeling van de industrie, maar ook voor extra kleinschalige bedrijvigheid.

Beide wereldoorlogen hebben grote impact op de continuïteit van de productie. Internationalisering van productie en handel na de Tweede Wereldoorlog verandert het speelveld definitief.

Bedrijvigheid in de middeleeuwen (1300-1570)

De bedrijvigheid van Bergen op Zoom hangt in de middeleeuwen nauw samen met de ontwikkeling van de handelsfunctie en loopt daarmee tot op zekere hoogte parallel. In les 7 gaat Yolande Kortlever uitgebreid in op de handelsfunctie van Bergen op Zoom.

We spreken overigens nadrukkelijk van bedrijvigheid of nijverheid en niet van industrie. De bedrijven zijn over het algemeen klein en de vervaardigde producten worden in beperkte series gemaakt. Dat wil echter niet zeggen dat de afzet in de middeleeuwen lokaal georiënteerd is.

Eén van de oudste en bekendste bedrijfstakken is de lakennijverheid. De bloeiperiode beleeft deze nijverheid van 1300 tot 1450. Al in 1314 kent Bergen op Zoom een lakenhuis of -hal. De keuren voor de lakennijverheid uit de tweede helft van de veertiende eeuw geven bepalingen met betrekking tot de productiewijze, de invoer van en de handel in lakens. Zij vormen ook een reglement voor het gilde dat uit wevers, ramers, volders, ververs, snijders en kamsters bestaat. De ververs beschikken in 1358 over afzonderlijke keuren, in 1400 krijgen de wevers, snijders en ramers ook het privilege van eigen keuren. Daarbij moet aangetekend worden dat het geen grote bedrijfstak is geweest. Haar betekenis hangt af van de export naar Engeland. De lakennering die in de loop van de vijftiende eeuw aan belang inboet, krijgt in 1537 een nieuwe keur. Twee jaar later worden er bepalingen aan toegevoegd voor lakenkooplieden, volders, ververs en wevers. Bij een nieuwe poging om deze nijverheid te revitaliseren zijn in 1659 nogmaals nieuwe keuren vastgesteld.

De zoutziederij is een nijverheid, die een tijd lang ook van betekenis is geweest. De opkomst hiervan hangt vooral samen met de ontwikkeling van de Hollandse visserij, vooral die op haring. Het zout wordt gewonnen uit darink, zouthoudend veen, dat onder andere in het noorden van West-Brabant 'gedolven' wordt. In de vijftiende eeuw wordt het duidelijk dat het winnen van darink de oorzaak is van de talrijke overstromingen door dijkbreuken. Het winnen ervan wordt verboden en de zoutziederij gaat achteruit.

De derde bedrijfstak die meer dan een plaatselijk karakter heeft, is de pottenbakkersnijverheid. Hoewel de aanwezigheid van deze nijverheid voor 1400 niet is bewezen gaat men er algemeen vanuit dat dat wel zo is. In de eerste helft van de vijftiende eeuw zorgt een sterke instroom van Vlaamse pottenbakkers, die afkomen op de combinatie van de aanwezigheid van goed kwaliteit klei en de goede

transportmogelijkheden van Bergen op Zoom gelegen aan open water, voor bloei van deze bedrijfstak. De bedrijfstak wint snel aan kracht en in 1435 wordt een gilde met een eigen keur opgericht. Eén van de eerste bepalingen van het reglement is erop gericht om een toevloed van nieuwkomers van buiten Bergen op Zoom te beperken.

Er ligt een verband tussen de afzet van de lakennijverheid en de pottenbakkersnijverheid. De scheepvaartverbinding tussen Bergen op Zoom en Amsterdam maakt deel uit van een lange traditie, daterend uit de 14^e eeuw of eerder. Wat later, in de 15^e eeuw wordt bijvoorbeeld het toen befaamde Engelse laken vrijwel uitsluitend op de jaarmarkten van Antwerpen en Bergen op Zoom aangevoerd. Een deel daarvan wordt vanuit Bergen op Zoom rechtstreeks naar Amsterdam verscheept om vervolgens van daaruit verder te worden getransporteerd over Zuider- en Oostzee. Amsterdam wordt immers geacht niet over een zeehaven te beschikken, maar haar schippers en kooplieden vormen wel het scharnierpunt van de handel tussen Noord- en Oostzee. Omstreeks 1450 mochten goederen zoals laken, was, pelswerk, wol, vellen, traan, boter, weedas, vlas, linnen etc., komend van overzee, uitsluitend (via Amsterdam) naar het Oostzeegebied gebracht worden, wanneer deze goederen eerst op de Brugse vrije markt, of de markten van Antwerpen of Bergen op Zoom aangevoerd zijn. Daarmee is één van de belangrijkste succespeilers van de Bergse potmakersnijverheid in beeld gebracht: men vindt aansluiting bij enerzijds een reeds bestaande intensieve scheepvaartverbinding op Amsterdam en dus met anderzijds de bestaande contacten met Amsterdamse handelaars die voor verkoop of verdere doorvoer kunnen zorg dragen.

Aanvankelijk zal het Bergs aardewerk, evenals dat richting Engeland gebeurt, als bijvracht naar Amsterdam zijn vervoerd. Met het verdwijnen van de internationale handelspositie van Bergen op Zoom en vervolgens de schaalvergroting van de aardewerkproductie, zullen in de loop der tijd steeds meer schepen met uitsluitend potgoed geladen naar Amsterdam vertrekken.

Vanuit de haven van Bergen op Zoom passeert men de Zeeuwse- en Zuid-Hollandse stromen, via Geervliet gaat de reis verder naar Schiedam, verder langs de Hollandse IJssel naar Gouda, vervolgens bereikt de schipper via de Gouwe en de Oude Rijn over Leidse-, Haarlemmer- en andere meren en plassen de stad Haarlem; na het Spaarne kan de reis verder oostwaarts over het IJ naar Amsterdam worden vervolgd, of noordwaarts, naar het iets verder gelegen Alkmaar. Daarmee hebben we niet alleen de scheepvaartroute in beeld gebracht, maar ook de steden die jarenlang tot de belangrijkste afzetgebieden van het Bergs aardewerk behoren: Gouda, Haarlem, Amsterdam en Alkmaar.

Andere bedrijfstakken hebben een meer plaatselijk karakter. Men ziet ze in de middeleeuwen in bijna elke stad van betekenis: de bierbrouwerij, de zeepziederij, een kalkoven en de molen waarvan er rond 1450 vijf in bedrijf zijn voor het malen van (aangevoerd) graan. Verder worden in de literatuur genoemd gobelinmakers, plateelwerkers en zijdenlakenmakers, kleermakers, timmerlieden, metselaars, bontwerkers, linnenwevers en huidenvetters. Toch is het niet helemaal onwaarschijnlijk dat veel producten van de laatstgenoemde ambachten op de markt komen en via deze de stad verlaten.

Tegen het eind van de middeleeuwen heeft Bergen op Zoom, evenals andere steden, een maximale greep op het platteland van de omgeving doordat daar praktisch alle nijverheid wordt verboden. Het kan ook gezien worden als een poging om de inkrimping van de verre handel te compenseren. Door een grote stormvloed in 1530, waardoor ondiepten voor de havenmond zijn ontstaan en Reimerswaal is verzwolgen kunnen grotere schepen Bergen op Zoom niet meer bereiken. De politieke verhoudingen met de belangrijkste handelspartner Engeland verslechteren en Antwerpen stimuleert de eigen handelaren door het verstrekken van privileges. Het gevolg laat zich raden: de handel loopt terug. De nijverheid volgt deze afname van de economische activiteiten.

De bedrijvigheid is over de hele stad verspreid. Er is geen sprake van een scherp onderscheid tussen woonwijken en industriewijken zoals we nu wel kennen: de mensen wonen tussen en in de bedrijven. Wel is sprake van een aantal concentraties van bedrijven.

Zo komen in het oostelijk stadsdeel namen voor als Blauwe Handstraat, Crammerstraat, Volderstraat en Verwerstraat. Van deze van de lakennijverheid afgeleide straatnamen is alleen de Blauwehandstraat nog overgebleven. De aanwezigheid van waterlopen, de Grebbe en de Vuilbeek, is de reden dat de lakennijverheid zich daar vestigt. Eind vijftiende eeuw dwingt de meekraphandel de brouwers van de Kortemeestraat naar de Blauwehandstraat te verhuizen. De lakennijverheid stelt dan niet veel meer voor en voor de brouwers is daar schoon brouwwater in ruime mate voor handen. Aan de haven zijn vanwege de aanvoer van grondstoffen voornamelijk de zoutziederijen en pottenbakkerijen gevestigd. De voor deze bedrijven benodigde turf wordt vanaf de plaats waar de Moervaart de stad binnenkomt, buiten de stad om naar de haven gebracht.

De molens staan op de stadswallen, zodat ze niet speciaal hoog gebouwd hoeven te worden om voldoende wind te vangen. Sinds begin 1500 beschikt Bergen op Zoom over een getijdemolen in het havengebied, een bijzondere molen voor Nederlandse begrippen.

Bedrijvigheid in de vestingperiode (1570-1800)

De roerige periode van de Tachtigjarige Oorlog en de religieuze omwenteling van het katholicisme naar protestantisme betekent een rem op de ontwikkeling van de nijverheid in Bergen op Zoom. Als het stof is neergedwarreld ontwikkelen zich twee bedrijfstakken stormachtig: de pottenbakkersnijverheid en de bierbrouwerijen.

In de zeventiende eeuw begint de bloeiperiode van de Bergse pottenbakkersnijverheid. Telt het ambacht in 1540 zeven bedrijven, zo'n 90 jaar later staat de teller op achttien. Enkele jaren later wordt het grootste aantal van tweeëntwintig bereikt. Er is kennelijk veel vraag naar het Bergs kwaliteitsaardewerk. Dat vraagt om strakke productieregulering, waarbij hoeveelheid, soort, kwaliteit en prijs een rol spelen. Iedereen, die zelfstandig het potmakersambacht wil gaan uitoefenen, moet ten overstaan van de deken en de gezworenen van het gilde een proef afleggen: uit twee worpen klei (een worp weegt ongeveer 4,5 kilo) moet hij achter elkaar drie melkkannen kunnen draaien, uit nog eens twee worpen drie potten en ten slotte uit één worp acht olielampjes. Hierdoor blijft niet alleen de kwaliteit van het Bergs aardewerk gewaarborgd, maar kan ook de uniformiteit van het product worden verbeterd. Bij de Bergse pottenbakker is weinig ruimte voor creativiteit, noch voor vergroting van het assortiment. Het is potmakersknechts zelfs uitdrukkelijk verboden om zonder toestemming van hun baas buiten de spreekwoordelijke pot te pissen: frivool aardewerk wordt niet op prijs gesteld. In 1653 wordt de ambachtskeur uitgebreid met onder andere een aanvulling op het assortiment: melkteilen, (bak)pannen, potdeksels, schotels, vlakpannen, boterpannen, kromsteerten en visschotels.

Het Bergs aardewerk wordt in de zeventiende eeuw onder andere verscheept naar Zierikzee, Haarlem, Gouda en Amsterdam. Vanuit Amsterdam wordt het weer verder getransporteerd, oostelijk tot bijvoorbeeld naar Deventer. Met enige trots melden de potmakers in 1770 dat zij, voor zover hen bekend, als enigen in de hele Republiek potten produceren die bestand zijn tegen het vuur en daarmee geschikt voor het bereiden van voedsel. De productie wordt niet alleen afgezet in de Republiek, maar ook in de West-Indische koloniën en de gebieden rond de Oostzee. De productie moet industriële proporties hebben aangenomen.

Helaas daalt het aantal potmakerijen van tweeëntwintig in de zeventiende eeuw naar twaalf in 1715. In 1753 zijn er nog elf. Door toenemende concurrentie van vooral Duits aardewerk komt de sector onder druk te staan. Het keurslijf van de gildebepalingen werkt de achteruitgang in de hand: weinig product vernieuwing en onderlinge prijsconcurrentie is niet toegestaan. Daar komt bij dat de Bergse potmakers onderling een regeling hebben afgesproken dat bij stagnerende afzet bij een individuele potmaker deze met voorrang producten mag leveren aan klanten van de andere potmakers. Deze regeling heet 'De Klacht' en komt in de periode 1751-1753 tot stand, maar functioneert begin negentiende eeuw nog steeds.

Er zijn vanaf 1500 een drietal brouwcentra:

1. Het gebied rond de 'Grip' (Grebbe) en haar aftakking de Vuilbeek, die naar de Zuivelstraat stroomt. Dit belangrijke brouwcentrum wordt begrensd door de Blauwehandstraat, Korenmarkt en Engelsestraat en blijft bestaan tot eind negentiende eeuw.

School voor Geschiedenis 2019/2020

Les 6: Bedrijvigheid en industrie

Marc van der Steen (Stichting Industrieel Erfgoed Bergen op Stoom)

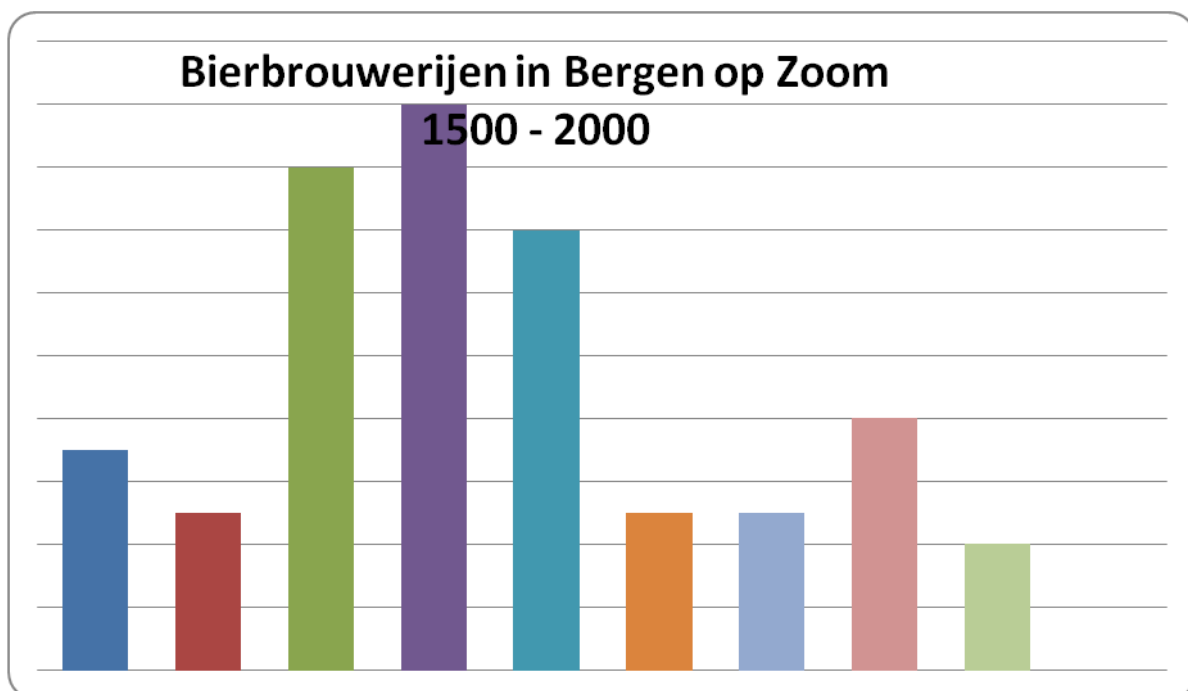
2. Een kleiner centrum aan de Lievevrouwestraat, gedurende de zeventiende en achttiende eeuw.
3. Acht brouwerijen in het havengebied, die in de zeventiende en achttiende eeuw actief zijn geweest.

De inwoners van Bergen op Zoom consumeren veel geïmporteerd bier. Markies Jan IV van Glymes wijst de burgemeester op de gemiste kansen voor de stad. Als dit bier immers in de stad gebrouwen zou worden, ontstaat er werk voor kuipers, graankopers, moutmakers, sleepers en andere ambachtslieden. De Markies geeft zelf het goede voorbeeld en richt zijn eigen brouwerij op in het door hem in 1558 overgenomen pand 'De Blau Hand'. Hij bepaalt overigens in die brouwerij de kwaliteitsstandaard voor de te brouwen bieren in de stad. Dit is een belangrijke stimulans geweest voor de brouwnijverheid in de twee daarop volgende eeuwen.

In de periode van 1570 tot 1850 is de brouwnijverheid één van de belangrijkste bedrijfstakken. Het aantal brouwerijen groeit vooral in de eerste helft van de zeventiende eeuw sterk en ook buiten de grenzen van het Markiezaat wordt veel Bergs bier gedronken. Die uitvoer blijft bestaan tot in de tweede helft van de achttiende eeuw, maar het aantal brouwerijen neemt dan sterk af.

De brouwers hebben veel te zeggen in het Gilde 'De Poortery' en worden regelmatig tot Deken verkozen. De roep om zelfstandigheid wordt steeds groter en in 1672 wordt de "Keure van de brouwers deser stad Bergen op ten Zoom" geproclameerd, waarmee de afsplitsing van 'De Poortery' een feit is.

Ook ontkomt men niet aan de smaakverandering van de bevolking: koffie, thee en gedistilleerde dranken verdringen bier. Bovendien heeft de inname van Bergen op Zoom door de Fransen in 1747 en de daarmee gepaard gaande plunderingen een nadelig effect. Twee derde van de brouwerijen sluit in die periode zijn deuren.

Figuur 1. Het aantal brouwerijen in Bergen op Zoom in de periode 1500 - 2000

Enkele ambachten lijken succesvol te zijn dankzij de aanwezigheid van het garnizoen in de vestingstad: hoedenmakerij (ook door de afzet in het Zeeuwse achterland) en pruikenmakerij. Maar

veelal is het garnizoen geen grootafnemer van de lokale nijverheid, omdat men ofwel zelf produceert ofwel zijn goederen via gecontracteerde bedrijven uit andere delen van de Republiek haalt. In het spoor van de brouwindustrie ontwikkelen zich de kuiperijen.

Gilden en ambachten (tot 1798)

De termen 'gilden' en 'ambachten' worden meestal willekeurig door elkaar gebruikt. De term 'ambacht' is verbonden aan een specifieke vakgroep of beroep. De term 'gilde' daarentegen kan betrekking hebben op een corporatie van andere aard zowel wereldlijk als kerkelijk. Naast 'ambachtsgilden' en 'schuttersgilden' zijn er kerkelijke gilden, gewijd aan de verering van een bepaalde heilige.

In de 18^e eeuw heerst in Bergen op Zoom de opvatting dat men in een ambacht alleen meester kan worden door een proef (examen) af te leggen (is dat specifiek voor BoZ; komt volgens mij ook in andere steden voor). Van een gilde kan een ieder lid worden die in staat is het 'inkomgeld' te betalen. Een meesterproef zou men niet hoeven te doen.

De ambachtsgilden hebben niet alleen een economische, maar ook een politieke betekenis. Tot 1400 viel de politieke invloed nog wel mee gezien het gering aantal gilden en ambachten, maar daarna spelen de ambachten en gilden in politiek opzicht een voorname rol. Zeven afgevaardigden (raadslieden; elk jaar opnieuw gekozen) van de ambachten en gilden hebben zitting in de Brede Raad. Voor 1456 zijn de dekenen van alle bestaande gilden en ambachten nog vertegenwoordigd in de Brede Raad. Maar het toenemend aantal gilden en ambachten noopt Philips van Bourgondië in 1456 te maximaliseren tot het aantal van zeven raadslieden, Zeven Natiën genoemd.

Dit zijn groepen vertegenwoordigers van ambachtsgilden. In iedere natie is meer dan één gilde vertegenwoordigd, doorgaans zijn dat er drie. Zij stellen een lijst op van zes of acht voorname leden uit hun midden en dienen die in bij de Binnenraad. Die kiest hieruit zeven personen die als raadslid in de Brede Raad worden benoemd, wederom voor een jaar.

De macht van de ambachtsgilden wordt aan banden gelegd nadat zij zich na het oproer van 1454 tegen hun eigen stadsbestuur hebben gekeerd (zie ook les 4 van Yolande Kortlever). Voordien mogen de gildenleden zelf de leden van het gildenbestuur (deken en gezworenen) kiezen. Na 1454 mogen zij alleen nog een lijst met namen van kandidaten indienen waaruit de Binnenraad vervolgens een keuze maakt. Ook heeft het stedelijke bestuur toezicht op de gilden en stelt de regels voor arbeid, verwerking en kwaliteit van producten en hun afzet vast. In de gildekeur wordt dit alles vastgelegd.

De gilden hebben bij overtredingen van hun keuren of bij geschillen over de aangelegenheden die de werkzaamheden van hun leden aangaan eigen rechtszittingen. Van de uitspraken door dekenen en gezworenen is hoger beroep mogelijk bij de stadsmagistraat. Deze appèlzaken worden tot de civiele rechtspraak gerekend. De door de dekenen en gezworenen opgelegde boetes moeten worden afgedragen aan de heer of aan de stad om misbruik van de bevoegdheden tegen te gaan. In een resolutie van de magistraat van 12 januari 1684 wordt dit nog eens uitdrukkelijk vastgelegd. In 1697 constateert de magistraat, dat bij het opstellen van de vonnissen van de gilden en ambachten veel misbruiken en vergissingen optreden. Daarom worden dekenen en gezworenen voortaan verplicht hun vonnissen te laten registreren bij de secretarie van de stad.

In de 14^e en 15^e eeuw komen de meeste gilden en ambachten tot stand. Sommige gilden bevatten meerdere ambachten (beroepen) binnen hun corporatie. Zo heeft het Sint Lucas Gilde (opgericht in 1509) schilders, verlichters (versierders van boeken met sierletters en miniaturen), glasmakers, beeldsnijders, metselersnijders, borduurwerkers, kunstschilders, steenhouwers.

De restgroep van ambachten wordt samengebracht in het Gilde De Poorterie. In de tweede helft van de 17e eeuw splitsen de wijnkopers en wijnstekers, én de bierbrouwers zich van De Poorterie af. In 1752 worden in een resolutie van de magistraat maar liefst 29 gilden en ambachten genoemd.

Gilden

De Meerse
 De Poortერი
 Oudenboord
 St Lucas
 Wijnkoopers
 Gorters vrijmeesters
 Brouwers
 Bierkruijders
 Arbeijders
 Vissers
 Schippers
 Besemmakers
 Vleijshouwers
 Lakensnee
 Vrijmeesterskinders
 Weevers

Proeffdoende ambagten

Ramers
 Smeeden
 Knoopmakers
 Schoenmakers
 Potmakers
 Kuijpers
 Chirurgijns
 Metzter en Timmerlieden
 Broodmakers
 Kleermakers
 Goudsmeeden
 Mandemakers
 Lijndraeijers

Opheffing van gilden en ambachten (1798)

In 1792 komen de Fransen opnieuw: vrijheid, gelijkheid en broederschap is het nieuwe motto van de Bataafsche Republiek. Ze moeten niets hebben van kerken en kerkelijke genootschappen, gilden en ambachten. Op 5 oktober 1798 gelast het Uitvoerend Bewind dat “alle Gilden, Corporatiën of Broederschappen van Neeringen, Ambachten of Fabrieken met alle gevolgen van dien worden ontbonden”. Op 16 oktober brengt de Raad der Gemeente der Stad Bergen op den Zoom de genoemde gelasting ten uitvoer. Bij 24 gilden en ambachten worden burgers als commissarissen benoemd die onderzoek moeten doen naar alle bezittingen en schulden van de gilden en ambachten en hiervan schriftelijk aan de Raad moeten rapporteren. De commissarissen zijn niet zo maar willekeurige burgers. Vaak zijn het leden van de gilden en ambachten. Uit de lijsten blijkt hoe weinig bezittingen sommige gilden hebben. Het betreft meestal een beetje inventaris (b.v. brandemmers), een gildekist, de keur, resolutie- en rekeningboeken, en wat papieren en quitantien. De bezittingen worden overgedragen aan de stad en de gilden en ambachten bestaan formeel niet meer.

Op weg naar industriële productie (1800-1850)

De voornaamste bronnen van bestaan, waarop de welvaart van de inwoners van Bergen op Zoom bij de overgang van de achttiende naar de negentiende eeuw steunt, zijn de visserij, handel, nijverheid en garnizoen. Daarnaast wonen in de stad mensen, die in de omgeving uitgestrekte landerijen bezitten en van de opbrengst daarvan leven. De Schelde is een belangrijke bron van inkomsten. Het vissen op ansjovis, bot, schelvis, rog, schar, garnalen, krabben en kreeften en het rapen van oesters, mosselen en kreukels levert begin 1800 werkgelegenheid op voor circa 80 mensen. De reputatie van de Bergse ansjovis gaat ver buiten de stadsgrenzen. Een aanzienlijke handel brengt de lekkernij naar Holland, Zeeland en Noord-Frankrijk.

De nijverheid in de eerste decennia van de negentiende eeuw bestaat hoofdzakelijk uit potmakerijen, bierbrouwerijen, leerlooierijen, linnenweverijen en graanmaalderijen. Hoewel de industriële revolutie in Engeland en Frankrijk al volop plaats heeft gevonden, is in Bergen op Zoom nog geen activiteit te bespeuren die verder gaat dan het opschalen van kleine ambachtelijke bedrijven. Daarbij zijn de directeuren meestal zelf ook werknemer en kunnen het zich niet veroorloven machines aan te schaffen. Bovendien zijn de gilden (hoewel officieel opgeheven) in de stad nog machtig. Zij proberen zo veel mogelijk vernieuwingen tegen te houden en concurrentie uit te sluiten door prijsafspraken. Dit is duidelijk het geval bij een van de oudste industriële activiteiten, de potmakerijen. Het Bergse aardewerk is wijd en zijd beroemd en krijgt omstreeks 1800 een officieel merk. Dit weerhoudt pottenbakkerijen elders in het land er niet van op grote schaal namaak in de handel te brengen met een

handelsmerk dat nauwelijks van het Bergs merk afwijkt. Het gilde staat mechanisering en modernisering niet toe wat de concurrentiepositie ondermijnt en tot de ondergang leidt van veel potmakerijen. Er zijn slechts enkelen, die zich hieraan kunnen ontworstelen. De vier brouwerijen, die in 1808 bestaan, hebben 20 mensen aan het werk. In datzelfde jaar verschaffen de drie leerlooierijen twaalf mensen arbeid en de twee linnenweverijen zes mensen. Verder telt de stad drie graanmolens, één oliemolen, vier grutterijen en één zoutziederij.

De functie van garnizoen- en vestingplaats is van grote economische betekenis voor Bergen op Zoom. Zo telt in 1779 het garnizoen ruim 2.000 manschappen en de bevolking 5.000 personen. In tijden van oorlogsdreiging in de twee eeuwen daarvoor is het voorgekomen dat het garnizoen 6.000 manschappen telt. Vooral de lokale nijverheid en middenstand profiteren van de verzorging van de garnizoenstroepen. Ook het sociale leven in de stad is niet denkbaar zonder de aanwezigheid van een uitgebreid corps officieren.

De teruglopende nijverheid en handel als gevolg van concurrentie van buitenlandse opkomende grootindustrie is in de Republiek merkbaar aan de toenemende armoede van de bevolking. Ook Bergen op Zoom ontkomt niet aan deze landelijke tendens. Het gedeeltelijk opdrogen van de traditionele bronnen van bestaan zonder dat daar voldoende nieuwe tegenover staan, heeft een chronische werkloosheid van de arbeidersklasse tot gevolg. De pottenbakkersnijverheid is de meest arbeidsintensieve bedrijfstak in Bergen op Zoom en daar vallen de meeste klappen. Dan wreekt zich de vrij eenzijdige economische structuur van de stad. De reputatie als vesting- en garnizoensstad en daarmee de fysieke beperkingen voor uitbreiding door de aanwezigheid van zo'n omvangrijke vesting is niet gunstig voor het aantrekken van nieuwe ondernemers en industrie. Bovendien wordt de mentaliteit van overheid en zakenleven bepaald door de traditionele elementen, namelijk garnizoen, keramische nijverheid, visserij en enige transitio- en markthandel. Een groot deel van de leidende kringen van de Bergse bevolking en met name het stadsbestuur wacht liever herleving van oude glorie tijden af dan te zoeken naar kansen om in de structuur van het economisch leven verandering te brengen. Er is in die tijd niets te bespeuren van een gemeentelijk economische beleid terwijl de landelijke en provinciale politiek hier juist wel op inzetten. Bergen op Zoom zit klem tussen sterke economische achteruitgang en traditioneel denken versus het creëren van kansen voor nieuw ondernemerschap.

De gemeente ziet armoedebestrijding niet als haar primaire taak. En dat terwijl in 1807 8% van de bevolking in armoede leeft (461 personen). In 1813 leeft 12% van de inwoners (700 personen) in armoede. Kerken kennen al armenfondsen. De vrijmetselaars houden inzamelacties voor de armen. En sinds 1791 kent Bergen op Zoom haar eigen departement van de Maatschappij tot het Nut van 't Algemeen.

Helaas worden de omstandigheden niet beter als in 1830 de Belgische Opstand begint. De uiteindelijk negen jaar durende revolutie betekent een enorme financiële last. De afscheiding van België betekent een verzwakking van de economische structuur van Nederland. Vooral Noord-Brabant lijdt hieronder. Honger en armoede heersen alom. In de winter van 1838 wordt in Bergen op Zoom op een inwonersaantal van 7.500 personen aan 1.300 tot 1.400 behoeftigen, gedurende dertien weken, twee maal per week brood en turf uitgedeeld. Dit betekent dat 18% van de bevolking in armoede leeft.

Industrialisatie en mechanisatie (1850-1900)

De combinatie van de succesvolle industrialisatie van de Zuidelijke Nederlanden (België) met een handeldrijvend noordelijk deel, wordt door de afscheiding van België geheel teniet gedaan. Noord-Brabant dreigt te vervallen tot een economisch niemandsland. Gelukkig zijn er mannen die zich niet wensen neer te leggen bij deze situatie. Door de opstand van de Belgen is het onmogelijk geworden kachels uit Wallonië te betrekken en moet men deze nu zelf gaan maken. In Bergen op Zoom verschijnen kachelsmederijen waarvan enkelen zich ontwikkelen tot ijzergieterijen. Voorbeelden zijn: Van der Hoeven en Asselbergs in de Lindebaan, Geers in de Kremerstraat en Pilaar in de Zuivelstraat. Cokes en ruwijzer kunnen worden gekocht en aangevoerd; geschikt zand om vormen van

te maken is in voldoende mate beschikbaar. Gedurende de eerste jaren zijn het uitsluitend ambachtelijke gieterijen, die alle mogelijke kachels, haarden en fornuizen produceren, maar mechanisatie van betekenis vindt nog niet plaats. Veel halffabricaten worden in de smederij afgewerkt. Daarnaast begeven de firmanten zich ook in de ijzerhandel. Onder meer sluiten zij een contract met het gemeentebestuur om aan de kazernes, die bij hen in onderhoud zijn, kachels te leveren.

Bij de firmanten is wel kapitaal, maar nog onvoldoende kennis aanwezig. Deze wordt verworven door het aantrekken van Belgisch personeel en kader uit de industriegebieden in Wallonië, waar de industriële revolutie al eerder had plaats gevonden. Voor de bedrijfsleiding van de in 1847 opgerichte gieterij van Asselbergs wordt Servaas Adriaan Cosijn uit Châthelineau aangetrokken. Dit is de eerste industrie in Bergen op Zoom, die van stoommachines gebruik maakt en mede door hun toedoen komt de mechanisatie na circa 1850 pas goed op gang.

Zij breiden het assortiment uit tot lantaarnpalen, putdeksels, ramen, muurankers en onderdelen voor de scheepsbouw. De gieterijen verschaffen zowel werk aan modelmakerijen en andere toeleveringsbedrijven, alsook aan constructiewerkplaatsen, die de gegoten onderdelen samenvoegen tot een groter geheel, zoals de bedrijven van Jansen en Bedaf. Sommigen richten zich ook op rollend materieel zoals het constructiebedrijf van Jansen die spoorwagens voor de Nederlandse Spoorwegen maakt en het carrosseriebedrijf van Roset. Dit bedrijf begint in de vrachtwagenbouw, maar specialiseert zich later in het vervaardigen van autobussen, die een landelijke faam verwerven om hun sierlijke vorm.

Bij de vestiging van de suikerindustrie gebeurt het dat Belgische industriëlen of investeerders uit Holland een bedrijf stichten vanuit hun kennis van de technieken en ervaring.

Vaak moeten Belgische suikerfabrikanten land in Zeeland en West-Brabant contracteren om voldoende grondstof voor hun fabrieken te krijgen. De beperkte transportmiddelen maken het echter bijzonder moeilijk suikerbieten over grote afstanden te vervoeren. Daarom zijn zij geïnteresseerd in vestigingen in Nederland. Zo bouwt Wittouck in 1863 een suikerfabriek aan de ZZ Haven om suikerbieten uit West-Brabant en Zeeland te verwerken.

Als dit succesvol blijkt volgen Van der Linden & Co. en firma Laane, Rogier, Daverveldt & Co. De laatste beter bekend onder de naam 'De Twaalf Apostelen', omdat er twaalf aandeelhouders zijn. Hier krijgt samenwerking tussen suikerfabriek en ijzergieterij gestalte door Rogier, die samen met Nerinx en Richter de ijzergieterij RNR in 1882 opricht. Beide takken van industrie houden elkaar in stand doordat lokale gieterijen veel van de apparatuur en onderdelen die een suikerfabriek nodig heeft, zoals diffusiebatterijen, carbonatatieketels, filterpersen, kookpannen en malaxeurs, kunnen maken en ook onderhouden (zie bijlage 2 voor een uitgebreidere toelichting). De afloopstroop melasse, een bijproduct van de suikerindustrie, wordt aan de Zuid Nederlandsche Melasse en Spiritus Fabriek (ZNMSF) geleverd. De daaruit geproduceerde alcohol kunnen zij weer leveren aan distillateurs. Na verbranding van het restproduct ontstaat de potas die wordt geleverd aan zeepfabrieken en bakkerijen om het baksel luchtiger te maken (door het vrijkomen van koolzuurgas in de oven). In hoeverre dit ook de oprichting van Loose en de Liga heeft gestimuleerd is niet duidelijk, maar de nabijheid van suikerfabrieken zal zeker een rol hebben gespeeld bij de vestiging van dit soort koekbakkerijen. Het hoofdproduct van de suikerfabrieken trekt suikerbakkers en snoepfabrieken aan. Zo ontstaan omstreeks 1930 in de directe omgeving de snoepfabrieken Manisan en Matthijs, bekend om zijn 'bollekes'. De grootste snoepfabriek is de Manisan van de heer Godschalk, afkomstig uit Nederlands Indië; de naam van deze fabriek was dan ook het Maleische woord voor zoetheid. Later ontwikkelt men uit de naam de slogan: Maakt Artikelen Naar Ieders Smaak Als Nooit tevoren.

Het slechten van de vesting en verbetering infrastructuur

In 1853 besluit de Rijksoverheid dat Bergen op Zoom niet langer een functie als vesting hoeft te hebben. De Dienst der Domeinen verkoopt geleidelijk de buiten de stad gelegen delen van de vesting. Industrieel Arnoldus Asselbergs (zie bijlage 3 voor zijn uitgebreide levensloop) koopt in 1853 en 1854 de lunetten "Gelderland" en "Holland" en diverse gronden rondom de stad. De muren van de lunetten worden met zorg afgebroken om zo stenen te verkrijgen voor het bouwen van huizen en fabrieken. Zo wordt in 1873 Brouwerij Asselbergs, Van Heijst & Co op een van de voormalige vestinggronden gebouwd met stenen uit de vestingwerken. Nog steeds is het gebouw als zodanig herkenbaar aan de

Galgenbaan (tegenwoordig Luzac College, Van Aldegondebaan 5-7). Feitelijk is dit het enige gebouw waar de stenen zichtbaar zijn, omdat deze elders aan het zicht onttrokken zijn door pleisterwerk.

De eerste ijzergieterijen en suikerfabrieken worden gebouwd naast of in de bastions en andere vestingonderdelen. Zo krijgt de ijzergieterij van Asselbergs een deel van het bastion Belvédère in bruikleen (1865). Door de ontmanteling van de vesting vanaf 1867 wordt de mogelijkheid geschapen om deze relatief kleine fabrieken uit te bouwen. Het eerste deel met onder meer bastion William bij het huidige spoorwegstation is aan de beurt op 3 oktober 1868. Tegelijk met deze werkzaamheden is een weg aangelegd in het verlengde van de Wouwsestraat met een zijtak richting de straatweg naar Breda. Dit is van belang voor de bouw van de suikerfabriek 'De Twaalf Apostelen' (1870) die zich vestigt tussen de Bredasestraat, Stationsstraat en de spoorlijn richting Roosendaal. De ingang zat waar nu de Oude Stationsstraat loopt. Nog datzelfde jaar zijn het ravelijn Stoelemat en de bastions Beckaff ontmanteld, waarop respectievelijk de ijzergieterij van Asselbergs en de suikerfabriek van Wittouck kunnen uitbreiden. De laatste heeft hierop een maltosefabriek gebouwd (1886) die enkele jaren later ten onder gaat. Binnen de bastions Orange en Nassau mag Wittouck een suikerfabriek bouwen. Deze kan echter pas goed uit de voeten na de slechting in respectievelijk 1872 (Orange) en 1884 (Nassau). Dit geeft de mogelijkheid tot uitbreiding met diffusiebatterijen, werkplaatsen en laboratoria in 1888. De toegang tot de fabriek wordt eenvoudiger door de aanleg van de Wittoucksingel. Er moet echter wel een aan- en afvoerlijn komen voor bieten, pulp, kolen en schuimaarde van en naar de vissershaven. Dit gebeurt door het bouwen van een ingenieus kabelbaansysteem in 1903-1904. Slechting van het noordelijk bolwerk laat enige tijd op zich wachten. In 1870 is de suikerfabriek Van der Linden & Co. gebouwd op de vestinggronden bij de uitmonding van de Zoom. Langs het bebouwde terrein loopt het Smitsvestje dat deel uitmaakt van het voormalige bastion Gadellière en dienst doet als waterreservoir voor de wasmolens. Dit is samen met het tenaille Van Dun in 1743 aangelegd; twee datumstenen op het terrein van Nedalco herinneren hier nog aan.

Voor de slechting van het Noorderfrontier dat een nat front was, blijkt het noodzakelijk de Zoom een andere monding naar de Schelde te geven. Hiermee wordt pas in 1885 een begin gemaakt. De uiteindelijke monding bestaat uit een stelsel van sluisjes vlak bij de voormalige scheepswerf van Bram Boer.

Voor de opkomende industrie was ook de aanleg van verharde wegen in West-Brabant (1822-1838) van betekenis. De eerste verharde weg loopt van Tholen naar Bergen op Zoom, later doorgetrokken naar Roosendaal en Breda. Veel wegverbindingen zijn in de periode 1850-1950 ook sterk verbeterd. In de loop van de tijd zijn meerdere verbeteringen aangebracht aan de waterwegen Roosendaalse en Steenbergse Vliet, Mark en Dintel en de havens van Steenberg en Bergen op Zoom. Dat laatste heeft tot 1921 geduurd toen de coöperatie van de suikerfabriek de Zeelandhaven zelf heeft aangelegd. Een andere factor van betekenis voor de aan- en afvoer van grondstoffen en producten is de aanleg in 1863 van een aftakking van de spoorlijn Antwerpen Moerdijk naar Bergen op Zoom.

Industrie komt tot volle bloei (1900-1940)

De groei van de betekenis van de industrie in Bergen op Zoom laat zich zien in de ontwikkeling van het aandeel van de industrie in de beroepsbevolking.

Jaar	Bevolking (aantal personen)	Beroepsbevolkin g (aantal personen)	Aandeel industrie in de beroepsbevolking (aantal personen)	Aandeel industrie in de beroepsbevolking (percentage)
1909	15.741	5.540	1.546	28,0%
1930	21.448	7.527	3.453	47,0%
1950	29.884	11.684	6.007	51,4%

Tabel 1. De beroepsbevolking van Bergen op Zoom 1909-1950

Interessant is te zien in welke bedrijfsklassen de industriële beroepsbevolking werkzaam is en welke ontwikkeling zich daarin voordoet. De dominante positie van de metaalnijverheid is overduidelijk. Bovendien groeit deze sector met 25% tussen 1909 en 1950. Maar ook de opmars van de voeding- en genotmiddelenindustrie is opvallend en procentueel met 32% zelfs nog groter. Een verklaring is dat door de sterke groei van metaalnijverheid en de bevolkingsgroei die dat met zich meebrengt, een parallelle groei van de voeding- en genotmiddelenindustrie plaats vindt. Bergen op Zoom kent met bedrijven als Wed. C.J. Becht & Zn., Firma S. de Winter, Loose, Liga, Baartmans en Matthijs echter vooral bedrijven die een nationale en internationale afzet hebben.

Bedrijfsklasse	1909 (percentage)	1930 (percentage)	1950 (percentage)
01 Vervaardiging van aardewerk, glas, kalk en stenen	-	1,3%	1,1%
03 Grafische nijverheid, fotografie	5,7%	2,3%	1,4%
04 Bouwnijverheid en aanverwante bedrijven	27,8%	12,3%	12,4%
05 Chemische nijverheid	-	4,3%	4,0%
06 Bewerking van hout, kurk en stro	2,4%	3,5%	2,7%
07 Kleding en reiniging	4,5%	8,0%	8,4%
08 Kunstnijverheid	-	0,1%	-
09 Leder, wasdoek en rubbernijverheid	6,2%	3,0%	1,9%
10 Mijnbouw, veenderij	1,4%	-	-
11-13 Metaalnijverheid	39,4%	43,4%	49,2%
14 Papiernijverheid	-	-	0,1%
16 Gas, elektra en water	-	2,0%	1,8%
17 Voeding- en genotmiddelen	12,7%	19,3%	16,8%
	100,1%	99,5%	99,8%

Tabel 2. De industriële beroepsbevolking van Bergen op Zoom 1909-1950

Overigens verdwijnt een van de motoren van de industrialisatie van Bergen op Zoom in het eerste kwart van de twintigste eeuw: De Twaalf Apostelen (1902), Van der Linden & Co. (1912), Wittouck (1916), De Zeeland (1929). De felle Europese concurrentie dwingt de fabrikanten tot concentratie van de productie. Ze kiezen niet voor Bergen op Zoom, omdat de logistiek elders beter geregeld is.

Voor twee bedrijfstakken die eeuwenlang een rol van betekenis hebben gespeeld, komt het einde nabij in deze periode. De eeuwwisseling wordt nog net gehaald door vier brouwerijen, maar als het eerste decennium van de twintigste eeuw voorbij is, is enkel nog Brouwerij Asselbergs, van Heijst & Co. over. Dat is overigens niet de kleinste brouwerij. Het is bij de bouw in 1873 in Noord-Brabant de eerste op industriële schaal opgerichte brouwerij die bier van lage gisting (pilsener) produceert. Door hogere kwaliteitseisen en plotseling wegvallen van een groot afzetgebied moet de brouwerij noodgedwongen stoppen. Na ruim vijf eeuwen wordt er in Bergen op Zoom niet meer gebrouwen. De potmakers vergaat het niet veel beter. Rond 1900 zijn er in Bergen op Zoom nog maar twee bedrijven waar op een traditionele manier gebruiksaardewerk wordt vervaardigd, namelijk De Duizend Vreezen en De Kat. Die laatste legt zich vanaf 1902 toe op het vervaardigen van kunstsaardewerk waarmee internationaal succes behaald wordt. Echter in 1918 is door toedoen van WOI de afzet weggevallen. Tot 1929 worden nog hoofdzakelijk bloempotten gefabriceerd. De Duizend Vreezen produceert nog tot na 1925 gebruiksaardewerk, maar de omzet stelt niets voor in vergelijking met de omzet in draineerbuizen. Sinds 1870 stijgt de vraag naar draineerbuizen voor riolering, waterafvoer en drainage sterk met een vraagexplosie aan het begin van de twintigste eeuw. De dominante producent op deze markt wordt in Bergen op Zoom en omgeving Guillaume de Leeuw uit Halsteren. Eind jaren zestig komt PVC in zwang en is het gedaan met de uit klei geproduceerde buizen.

In 1925 is de periode van de industriële revolutie in Bergen op Zoom beëindigd. Het heeft driekwart eeuw geduurd voordat de industriële structuur van de stad is bepaald, maar deze zal de eerstkomende 30 jaar nauwelijks veranderen. In 1925 is de buit van de met de sloop van de vesting vrijgekomen gronden verdeeld; onder de overheid, de katholieke kerk en de industriële pioniersfamilies uit de stad. Er zijn straten, woningen en scholen bijgekomen om huisvesting en onderwijs te bieden aan de bevolking die met een aantal van 20.000 personen in 100 jaar tijd meer dan verdrievoudigd is. Er zijn nieuwe kerken gebouwd, de St. Jozefkerk, de Heilige Martelaren van Gorcum en de Lourdeskerk. Ten slotte kent de stad een flink aantal fabrieken waarin de bevolking haar brood verdient.

De aard van de bedrijvigheid in Bergen op Zoom

Bepaalde productiebedrijven komen algemeen in vrijwel elke gemeente voor en zijn gericht op de behoeften van de lokale bevolking, omdat de producten niet over grote afstand vervoerd kunnen worden. Voorbeelden hiervan zijn:

- brood- en koekbakkerijen; aanvankelijk uitsluitend ambachtelijk, maar soms overgaand naar industriële productie ;
- nutsbedrijven voor de productie van gas, water en elektriciteit;
- boek- en krantendrukkerijen en uitgeverijen, mede belangrijk voor het lokale gebeuren en regionale nieuws
- bierbrouwerijen en distilleerderijen; zij bedienden aanvankelijk de lokale markt; later schaalvergroting;
- maalderijen voor de productie van meel en verschillende andere voeding- en genotmiddelen zoals koffie;
- zuivelfabrieken met bederfelijke waar, die vrijwel dagelijks uitgevent moet worden. Dergelijke productiebedrijven zijn in Bergen op Zoom relatief laat ontstaan, vaak betreft het vestigingen van buiten de gemeente.

Karakteristiek voor Bergen op Zoom en omgeving zijn:

- de potmakerijen, die later deels zijn overgegaan op productie van draineerbuizen, bouwkeramiek, sier- en kunst aardewerk;
- de ijzergieterijen met vele afgeleide bedrijven zoals machinefabrieken, constructie- en carrosseriebedrijven en modelbouwers;
- een goud en zilverfabriek, die op grote schaal een grote verscheidenheid aan sieraden produceert;
- de suikerfabrieken met hun verwerking van bieten tot suiker en melasse, die in de afgeleide alcoholindustrie wordt vergist; dit scheidt mogelijkheden voor de vestiging van snoep- en koekfabrieken en likeurstokerijen;
- de potasfabriek, die op haar beurt de restproducten van de vergisting (vinasse) verwerkt;
- de zeepfabrieken en industriële bakkerijen, die de (neven)producten van suiker- en potasfabrieken als grondstoffen gebruiken;
- gespecialiseerde inleggerijen voor groente- en visconserven; streekeigen producten, die in de nabije omgeving gekweekt of gevangen worden.

De vraag kan worden gesteld waarom bovengenoemde takken van nijverheid vooral in Bergen op Zoom goed vertegenwoordigd waren. Opvallend is, dat bijvoorbeeld de textielindustrie in Bergen op Zoom nagenoeg ontbreekt, terwijl omstreeks 1950 meer dan 15% van de Noord-Brabantse beroepsbevolking in die branche werkzaam is. Hier speelt een rol dat het plaatselijke ambacht zich verzet tegen de vanuit Holland aangestuurde textielnijverheid. Daardoor beperkt deze zich tot kunstwolfabricage voortgekomen uit de lompenhandel en een beperkt aantal confectieateliers. Leerlooierijen, schoenfabrieken en conservenindustrie hebben evenmin een hoge vlucht genomen.

Redenen die kunnen leiden tot vestiging

Verscheidende factoren kunnen een rol spelen bij de overweging om een bedrijf of bedrijfstak te vestigen. Daarbij spelen een rol de aanwezigheid van grondstoffen als zodanig of als bijproducten van andere industrieën in de nabije omgeving, beschikbaarheid van voldoende zoet of juist zout water, ligging en infrastructuur, havenfaciliteiten en aanwezigheid van technische kennis. Van grote betekenis is ook de ontmanteling van de vestingwerken geweest, waardoor industrieterreinen beschikbaar zijn gekomen.

Anderzijds is de aanwezigheid van (een combinatie van) genoemde factoren lang niet altijd een garantie voor een succesvolle vestiging in deze regio. Het is heel goed mogelijk dat uitsluitend goed ondernemerschap, gecombineerd met doorzettingsvermogen, inzet en vakmanschap tot een bloeiende industrie kan leiden.

Nieuwe bedrijvigheid en groei van de industrie (vanaf 1945)

Na WO II groeit Bergen op Zoom letterlijk uit haar jasje; de stad raakt al snel door haar bouwgrond heen. Noodgedwongen moet het gemeentebestuur op de Lage Meren tussen de spoorlijn en de Wouwseweg een industrieterrein maken (1954), terwijl daar al in 1915 woningbouw was gepland. Machinefabriek Van Mechelen, Liga en de gieterij van Asselbergs kunnen niet wachten op deze besluitvorming en kijken uit naar andere plaatsen om hun benodigde productiecapaciteit uit te breiden: Van Mechelen in 1949 naar Halsteren, Liga in 1953 naar Roosendaal en Asselbergs in 1956 naar Roosendaal.

Annexatie van een deel van Halsteren kan niet uitblijven. Deze vindt in 1962 plaats. Met de aanleg van de Theodorushaven en het bijbehorende industriegebied - begonnen in 1959 en gereed in 1964 - is men hier al op vooruit gelopen. Later volgen nog het Noordland (1970 -1972) en de Poort (1980).

Veel van de voor Bergen op Zoom traditionele industrie heeft de overstap naar deze nieuwe industrieterreinen niet meer gemaakt. In de jaren zestig en zeventig verdwijnen de meeste om meerdere redenen van het toneel. Zo verdwijnt de grootste industriële sector, de gieterijen, vrijwel volledig van het toneel. De gieterijbranche in Nederland is begin zeventiger jaren nagenoeg ten dode opgeschreven. Gieterijen behoren tot de basisindustrie, het is een overwegend ambachtelijk bedrijf. Technologisch gezien is het productieproces relatief eenvoudig en arbeidsintensief. Het is daarmee gemakkelijk te kopiëren door lagelonenlanden, wat in de jaren zeventig op grote schaal gebeurt. Net als andere basisindustrieën zoals de textiel, kunnen de Nederlandse gieterijen met hun vanaf de jaren zestig explosief gestegen loonniveau mondiaal niet meer concurreren. Tegelijkertijd worden goedkope alternatieve materialen (polymeren) ontwikkeld die het zware en dure gietijzer geleidelijk aan steeds meer vervangen. Ten slotte zijn de productieprocessen in de meeste gieterijen sterk verouderd als het gaat om milieu en arbeidsomstandigheden. Ook de bedrijfscultuur is veranderd: van het werken in een gieterij word je vies. Overal in de fabriek zwerft zand, vuil, ijzerresten, olie, teer. De mensen moeten zich iedere dag na het werk douchen en daarbij flink schrobben om schoon te worden. In de jaren zeventig willen Nederlanders dat niet meer. Vakmensen zijn steeds moeilijker te vinden. Turkse en Marokkaanse gastarbeiders doen hun intrede in de bedrijfstak. De onvermijdelijke cultuurverschillen ondermijnen de saamhorigheid. Achteraf kan worden gezegd dat de enige redding voor de gieterijen zou zijn geweest als de winsten die in de naoorlogse periode zijn behaald, zouden zijn geïnvesteerd in andere producten, productieprocessen en markten dan die van gietijzer. De enige kans was in feite een volledige kanteling van de onderneming geweest met een totaal nieuwe visie, missie en strategie. Maar weinig investeerders en bestuurders in de gieterijbranche hebben in de jaren zestig en zeventig de vooruitziende blik en de moed die risicovolle omslag te maken. Telt Nederland eind jaren zestig 130 bloeiende gieterijen, vandaag de dag zijn het er nog geen twintig meer. Begin jaren zeventig zijn overheid en brancheorganisaties zich wel bewust dat er sprake is van een probleem. Ze denken dat het tij kan worden gekeerd met sanering en schaalvergroting. In Bergen op Zoom worden de gieterijen Asselbergs en Holland samengevoegd en gemoderniseerd. Het blijkt uitstel van executie te zijn. Er is geen plaats meer voor een grootschalige gieterij. De concurrentie uit het verre oosten is moordend. Alleen het bedienen van nichemarkten (Gemcast en Bruijs) en overschakeling naar andere markten (Van Mechelen Lifting Gear) is een kansrijke strategie.

School voor Geschiedenis 2019/2020

Les 6: Bedrijvigheid en industrie

Marc van der Steen (Stichting Industrieel Erfgoed Bergen op Stoom)

Nieuwe industrieën vestigen zich op de industrieterreinen: Bruynzeel, AKZO (tegenwoordig Nuplex), Cargill, Philip Morris Holland, General Electric Plastics (tegenwoordig Sabic), Lamb Weston / Meijer, maar ook een logistieke gigant als Meeus.

De modus is wel dat industrie uit de woonwijken moet. Enkele bedrijven van oudsher zitten er nog wel, zoals de metaalgieterijen Gemcast en Bruijs. De grootste hekkensluis is Nedalco. Een alcoholfabriek die hecht is verbonden met de suikerindustrie in Bergen op Zoom in het bijzonder en die in West-Brabant in het algemeen.

Geraadpleegde literatuur

- Asselbergs, G., *Stamboom familie Asselbergs* (www.gw0.geneanet.org)
- Eerenbeemt, H.F.J.M. van den, *Streven naar sociale verheffing in een statische stad. Een kwart eeuw arbeid van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen te Bergen op Zoom 1791-1816*. Bijdragen tot de sociale en economische geschiedenis van het zuiden van Nederland XI (Nijmegen 1963).
- Groeneweg, Gerrit, *Bergen op Zooms aardewerk. Vormgeving en decoratie van gebruiksaardewerk gedurende 600 jaar pottenbakkersnijverheid in Bergen op Zoom*. Bijdragen tot de studie van het Brabants Heem, deel 35 (Waalre 1992).
- Ham, W.A. van, *Toelichting op het Stedelijk Archief: hoofdstuk 9 Toezicht op gilden en ambachten* (Bergen op Zoom).
- Härtel, E.G.H., *Bergen op Zoom, Proeve van een sociaal-geografische stadsanalyse* (Terborg 1961).
- Heijbroek, W. e.a., redactie, *Bergen op Stoom, productiebedrijven in de gemeente Bergen op Zoom van 1800 tot 1950* (Bergen op Zoom 2009).
- Kalmthout, Paul van, *Zand erover* (Bergen op Zoom 2005).
- Steen, M. van der en H. Franken, *Bergsch bier en caféleven door de eeuwen heen*, onuitgegeven tekst in het kader van lezingenreeks van Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening (Bergen op Zoom 15 maart 2005).
- Enkele citaten uit het lesmateriaal van de andere docenten.

Bijlage 1 Gilde der Brouwers

Gezien het grote aantal van 18 brouwerijen in de 17^e eeuw hebben de brouwers veel te zeggen in De Poortერი. Zo worden regelmatig brouwers tot Deken verkozen. De roep om zelfstandigheid wordt in de loop van de 17^e eeuw dan ook steeds groter. Het stadsbestuur willigt deze wens in 1671 in.

Op 1 januari 1672 wordt namelijk de “Keure van de brouwers deser stad Bergen op ten Zoom” geproclameerd waarmee de afsplitsing van De Poortერი een feit is.

Hieronder volgt een weergave van delen van de keur om u een beeld te geven hoe een gilde functioneert.

Aanhef in de Keur

- Drossaard, schout, burgemeester en schepenen laten aan iedereen die “nu zijn of te namaals wezen zullen” weten dat zij de “gemeene Brouwers” “haar voor eene Keure gegunt ende verleent” hebben, “omme ‘t zelve Gilde separatelijk te regeeren, als hier na volgens beschreven.”

De Keur bestaat uit 19 artikelen

De keur bevat 19 artikelen waarin het bestuur, rechten en plichten van de aangesloten leden, en de relatie met de kuyjpers worden beschreven cq verordonneerd.

Artikel 1

- Jaarlijks wordt door burgemeester en schepenen een Deken en twee gezworenen gekozen uit 6 totaal door het gilde naar voren geschoven kandidaten.
- De Deken en de gezworenen krijgen de bevoegdheid tot het spreken van recht bij kwesties en geschillen binnen het Gilde.
- Opgelegde boetes moeten worden afgedragen aan de stad.

Artikel 2

- Je mag maar bij één gilde of ambacht Deken of gezworene zijn.

Artikel 3

- Een lid van het Gilde der Brouwers wordt geacht zich ook in het Gilde De Poortერი te laten inschrijven: zo geniet je bescherming in andere plaatsen.
- Inkomgeld bedraagt 50 Carolusguldens (en een ducaton voor de Knaape van het Gilde).
- Kinderen van brouwers krijgen 50% korting als ze lid worden (een soort familiekorting).

Artikel 4

- De deken en de gezworenen mogen nieuwe leden inschrijven zonder dat ze daarvoor de zittende leden hoeven te raadplegen.
- Idem geldt indien leden zich willen uitschrijven.
- Als je het gilde verlaat, moet je “uytgaangeld ofte Doodschult” betalen van 8 Carolusguldens.

Artikel 5

Je plichten als brouwer:

- Te goeder trouw zijn aan de stad.
- Gehoorzaam zijn aan de deken en de gezworenen.
- Je houden aan alle ordannantiën van het Gilde der Brouwers.
- Altijd alle accijnzen en belastingen aan de stad voldoen.

Artikel 6

School voor Geschiedenis 2019/2020

Les 6: Bedrijvigheid en industrie

Marc van der Steen (Stichting Industrieel Erfgoed Bergen op Stoom)

- Een weduwe mag het bierbrouwen voortzetten en lid blijven van het Gilde
- Als ze hertrouwt met een man die geen lid van het Gilde is, dient ze haar nieuwe echtgenoot “te vrijen” voor 25 Carolusgulden (“ende nog eenen Gulden thien Stuijvers voordien Knaape”).

Artikel 7

- Als je als lid bij de deken en de gezworenen wordt ontboden, dien je dit te doen. Als je niet komt opdagen, betaal je een boete van 20 stuivers.
- Als je een vergadering zonder toestemming verlaat: 20 stuivers boete.
- Als de deken en de gezworene je aanwezigheid zeer noodzakelijk vinden, en je laat verstek gaan of vertrekt eerder: 40 stuivers boete.

Artikel 8

- Indien je een geschil wilde voorleggen aan de deken en gezworenen kost dat beide partijen 30 stuivers.
- De gelijkhebbende krijgt zijn 30 stuivers terug, de andere niet.
- Belangrijke geschillen worden gemeld aan de burgemeester.

Artikel 9

- Onheus gedrag (in woorden en daden) jegens de deken en gezworenen wordt bestraft met 6 Carolusgulden.

Artikel 10

- Bij overlijden van een gildebroeder, zijn vrouw of kind word je geacht de begrafenis bij te wonen op straffe van 12 stuivers indien de overledene een volwassene (“groot lijk”) en 6 stuivers indien de overledene een kind is.
- Als je ziek bent of een dringende aangelegenheid had, hoefde je niet te komen en betaal je geen boete, mits je je met reden bij de Knaape hebt afgemeld.
- De familie van de overledene moet aan het gilde 2 gulden en 10 stuivers betalen (“groot lijk”) of 1 gulden en 5 stuivers (kind).

Artikel 11

- Brouwers mogen alleen bier uitleveren in geijkte vaten, die gebrand zijn bij erkende branders van de stad.
- Ook de buijstel of draf (bierbostel) mag slechts in geijkte stadsmaten worden afgevoerd.
- Dit alles op straffe van 6 gulden en het verbeuren van de ongeijkte vaten.

Artikel 12

- Brouwerij en brouwgereedschap is voor eigen gebruik en beroep. Je mag het niet beschikbaar stellen aan anderen op straffe van 25 gulden.
- Je mag geen vaten bier weggeven op straffe van 50 gulden.

Artikel 13

- Kuipers moeten goede vaten leveren waarmee de kwaliteit van het bier ook tijdens opslag gewaarborgd blijft.
- Eventuele opgelopen schade wegens slechte kwaliteit vaten wordt verhaald op de kuiper: zowel het verloren gegane bier, alsmede nieuwe vaten worden gratis geleverd.

Artikel 14

- Kuipers mogen vaten van brouwers niet doorzagen en weer aan elkaar verbinden op straffe van 50 gulden.

Artikel 15

- Als je iemand in dienst neemt, moet deze persoon vakbekwaam zijn.

School voor Geschiedenis 2019/2020

Les 6: Bedrijvigheid en industrie

Marc van der Steen (Stichting Industrieel Erfgoed Bergen op Stoom)

- Indien deze persoon van een brouwer in het gilde afkomstig is, dient hij daar in goed overleg en op een positieve manier te zijn weggegaan.
- Anders 6 gulden boete.

Artikel 16

- Als je je niet aan de prijsafspraken houdt, kost je dat 50 gulden boete.

Artikel 17

- Als een brouwer een nieuwe klant belevt, moet hij er zich van vergewist hebben dat zijn nieuwe klant zijn “concurrent” oftewel gildebroeder betaald heeft.
- Als je zo niet handelt, kost je dat een boete van 60 gulden.
- Bij misbruik van dit artikel, m.a.w. je doet als brouwer dat een vertrekkende klant je niet betaald heeft om de concurrentie dwars te zitten, kost je dat 60 gulden boete én je mag 6 weken niet brouwen!

Artikel 18

- Er wordt van je verwacht je gildebroeders aan te spreken en zelfs aan te geven als ze zich niet houden aan de regels van de keur en andere relevante ordonnanties, of accijns ontduiken.

Artikel 19

- Als je je betalingsverplichtingen aan het gilde niet voldoet, wordt dit gemeld aan het stadsbestuur waarna je kans loopt strafmaatregelen (o.a. boete) opgelegd te krijgen vanuit de magistraat van de stad,
- Je moet bovendien 5 gulden “wijngeld” aan de Heer betalen.

Het nieuwbakken Gilde der Brouwers heeft als eerste Deken Cornelis Noijdens. De eerste gezworenen (geswoorens) zijn Marinus Neervelt, Jetro Everaarts en Johannes Gunst. In de eerste officiële ledenvergadering (30/12/1672) treedt Johannes Noijdens (zoon van Cornelis) in tegen half geld.

In het archief zijn naast de gildekeur ook het Resolutieboek (1672-1798; bevat de morgenspraken) en het Rekeningboek (1745-1798) bewaard gebleven.

- Omdat in de 18^e eeuw slechts enkele brouwerijen actief zijn, zie je dat de dekens en gezworenen steeds stuivertje wisselen.
- Het inkomgeld was in 1672 vastgesteld op 50 Carolus guldens, het werd op 24/8/1716 verhoogd naar 125 gulden en op 4/11/1754 vond een verdere verhoging plaats naar 150 gulden.
- Per brouwsel (brouwt) moest 6 stuivers aan het gilde worden betaald. Dit tarief is vanaf 1745 nooit meer aangepast. In Den Bosch bedroeg een brouwsel zo’n 500 liter.
- Over 1747 en 1748 is geen rekening opgemaakt vanwege de Franse inval.
 - Uit het verslag van de vergadering van deken Matthijs Mostman en gezworene Adrianus Ooninx op 4/1/1749 valt het oorlogsleed goed voor te stellen.
 - Op 12/7/1747 is de belegering door de Fransen gestart. Er werden bombardementen uitgevoerd.
 - Op 16/9/1747 is de stad “overrompelt, ingenomen en de gesamentlijke inwoners zijn berooft en naakt uitgeplundert”.
 - De deken is inmiddels naar Holland gevlucht met de belangrijkste spullen van het gilde. Hij keerde pas in november 1748 terug.
 - Op 7/12/1748 verlaten de Fransen de stad, compleet kaalgeslagen achterlatend.
 - Mede omdat de brouwbrieven met daarin de bierproductie in 1747 en 1748 kwijt zijn, wordt besloten geen rekening op te maken over die twee jaar.

Opheffing van het Gilde der Brouwers

In 1792 komen de Fransen opnieuw: vrijheid, gelijkheid en broederschap is het nieuwe motto van de Bataafsche Republiek. Ze moeten niets hebben van kerken en kerkelijke genootschappen, en gilden en ambachten. Op 5 oktober 1798 gelast het Uitvoerend Bewind dat “alle Gilden, Corporatiën of Broederschappen van Neeringen, Ambachten of Fabrieken met alle gevolgen van dien worden ontbonden”. Op 16 oktober brengt de Raad der Gemeente der Stad Bergen op den Zoom de genoemde gelasting ten uitvoer. Bij 24 gilden en ambachten worden burgers als commissarissen benoemd die onderzoek moeten doen naar alle bezittingen en schulden van de gilden en ambachten en hiervan schriftelijk aan de Raad moeten rapporteren. Dat de commissarissen niet zo maar willekeurige burgers zijn blijkt wel: Mechiel van Dijk en Anthonie Berbiers zijn leden van het Gilde der Brouwers!

Op 23 oktober 1798 rapporteren zij over de schamele bezittingen van het Gilde der Brouwers: een beetje inventaris (o.a. 16 brandemmers), een gildekist, de keur, resolutie- en rekeningboeken, en wat papieren en quitantien. De laatste rekening bedraagt welgeteld 2 stuivers. Verder blijkt dat het gilde geen andere schulden heeft.

In het rapport wordt een belangrijke mededeling gedaan, die naar mijn mening niet had misstaan in de keur:

“Dat niemand tot dit Gilde admissibel was dan die alvorens na betaalde inkoopgelden de qualiteit van Brouwer bekomen had, ten einde alzo de bloeij van dit Gilde alhier ter Steede te bevorderen”. M.a.w. een toetredend lid moest kunnen aantonen dat hij een goed bier kon brouwen. Een Proeve van Bekwaamheid dus.

De bezittingen worden overgedragen aan de stad en het Gilde der Brouwers bestaat niet meer.

Bijlage 2 Suiker en ijzer

Overgenomen uit 'Zand erover' (p. 18-20) en geactualiseerd

De oprichting van de gieterij Rogier Nerincx Richter in Bergen op Zoom (1882) is geen op zichzelf staande gebeurtenis. De compagnons Asselbergs en Van der Hoeven zijn de drie vennoten al in 1847 voorgegaan. Later, in 1895, verbouwt kachelmaker J. Goossens een voormalige meelfabriek aan de Hooghuisstraat om tot gieterij en brengt die onder de naam de Schelde tot grote bloei. In 1903, start P. Hazen aan de Zuidsingel een gieterij. Later bekend onder de naam firma Hagens, Bol & Co. en daarna firma P.J. van Mechelen. Twee jaar later begint Alex Nerincx aan de Zuid-Westsingel een constructiebedrijf welk bedrijf uitgroeit tot de N.V. IJzergieterij en Machinefabriek 'Holland' aan de Havendijk. Een louter op de productie van haarden gericht bedrijf begint onder de naam Hubert C. Beckers aan de toenmalige Moerstraatsebaan een ijzergieterij en kachelfabriek in 1916. In hetzelfde jaar verschijnt er aan de Borgvlietsdreef nog een ijzer- en metaalgieterij die onder diverse namen door het leven gaat. Hiermee hebben we de grootste ijzergieterijen wel in kaart gebracht. Kortom, de metaalindustrie is in Bergen op Zoom sterk vertegenwoordigd. In de meeste gevallen wordt een gieterijbedrijf en later een machinefabriek, constructiewerkplaats of handelsfirma aan een al bestaande kachelmakerij/smederij toegevoegd. De gieterijen van de firma's Asselbergs, de Schelde en Beckers maken voornamelijk onderdelen voor kachels. Producten voor algemeen nut zoals putdeksels, lantaarnpalen, scheepsbouwonderdelen, ketels, fornuizen e.d. komen in alle gieterijen voor. Siergieterij zoals trapstijlen, tuinstellen, e.d. is vooral de firma Asselbergs gespecialiseerd.

Naast de ontwikkeling vanuit de kachelmakerij/smederij is de opkomst van de suikerindustrie een belangrijke verklarende factor voor de concentratie van de metaalindustrie in Bergen op Zoom. Na 1850 wordt een groot deel van het landbouwareaal op de West-Brabantse klei bestemd voor het verbouwen van suikerbieten en worden er in de regio maar liefst 21 beetwortelsuikerfabrieken gesticht, met een grote behoefte aan gietijzeren installaties. Als toeleverancier voor deze industrie zijn Rogier Nerincx Richter en Alex Nerincx (later de Holland) belangrijk geweest.

De beetwortelsuikerindustrie staat weer aan de basis van veel andere vormen van industriële nijverheid zoals de spiritusfabricage, waarbij melasse, het restproduct van de suikerfabricage, als grondstof wordt gebruikt. De Zuid-Nederlandsche Melasse en Spiritus Fabriek (ZNMSF) wordt in 1899 gevestigd aan de Bergse Buitenhaven. En uit spiritus komt weer de potasraffinage voort. De zouten die bij het maken van spiritus achterblijven, worden in de potasraffinerij verwerkt tot kunstmest. Deze potasfabriek wordt in 1914 gevestigd in de voormalige suikerfabriek van Van der Linden & Co. aan de havenmond. Ook deze bedrijven hebben behoefte aan gegoten ijzerwerk. De gasfabrieken die in deze tijd ontstaan voor de stadsverlichting, ontwikkelen een vergelijkbare vraag naar gietproducten.

De ontwikkeling van het gieterijbedrijf in de stad wordt gunstig beïnvloed door het beschikbaar komen van grond door de sloop van de vesting en door de aanwezigheid van goedkope arbeid. In het midden van de negentiende eeuw groeit de bevolking explosief, terwijl de traditionele werkgelegenheid wegvalt. Voorbeelden daarvan zijn de meekrapindustrie – de winning van een rode verfstof uit de wortel van op de klei gekweekte meekrapplant – en pottenbakkersnijverheid. Die laatste tak van industriële nijverheid is grotendeels doodgebloed door de opkomst van geëmailleerde pannen en de concurrentie van geïmporteerd serviesgoed. Ook pogingen om aardewerk voor industriële toepassingen te fabriceren, zoals in het bedrijf van Mulock Houwer waarin men overstapt op de productie van draineerbuizen, blijken geen lang leven beschoren.

Ten slotte is de afscheiding van België in 1830 en onafhankelijkheid in 1839 van belang. Onze zuiderburen lopen in het proces van industrialisatie voor op Nederland, maar de onzekere politieke situatie in België na de onafhankelijkheid maakt Nederlandse afnemers terughoudend in het uitzetten van orders bij ijzergieterijen in dat land. De kachelsmeders in Bergen op Zoom profiteren hiervan door eigen gieterijen te beginnen. Tegelijkertijd is dezelfde onzekerheid voor Belgische kapitaalbezitters aanleiding om te zoeken naar investeringsmogelijkheden over de grens. In het nabije West-Brabant zijn die in overvloed aanwezig.

De suikerindustrie is dus een belangrijke motor. De investeerders in die industrie – die behalve uit België ook uit Holland komen – werken mee aan de ontwikkeling van de gieterijbranche, de gasfabrieken, de spiritus en de potasproductie. Deze kapitaalverschaffers ziet men in meerdere bedrijfstakken tegelijk opereren, zo ook de vennoten van Rogier Nerincx Richter. De Rogiers spreken goed Frans en hebben veel contacten in België. Christiaan neemt deel in een van de drie suikerfabrieken in Bergen op Zoom en de familie van zijn vrouw ontwikkelt zich tot een Brusselse fabrikantenfamilie. Christiaan en later zijn zonen bezitten aandelen in suiker- en gasfabrieken in Steenbergen en Roosendaal. Binnen het West-Brabantse ondernemersmilieu horen ze er met andere woorden helemaal bij. Ook Nerincx en Richter passen in dit beeld. Beide telgen uit fabrikantenfamilies opereren eerst in de suikerindustrie, alvorens de overstap naar de gieterijbranche te maken. Nerincx' zoon Alexander wordt met zijn gieterij, het latere 'Holland', in de twintigste eeuw de grootste concurrent op de markt voor filterpersen en industrieel gietwerk.

Bijlage 3 **Arnoldus Asselbergs**

- Geboren op 19 februari 1811 - Bergen op Zoom
- Overleden op 11 februari 1880 - Bergen op Zoom, leeftijd bij overlijden: 68 jaar oud

- Gehuwd op 17 oktober 1833, Bergen op Zoom, met Catharina Meyvis 1811-1888, en hun kinderen:
 - Cornelia Petronella Asselbergs 1834-1889
 - Johannes Petrus Asselbergs 1836-1915

 - Johanna Cornelia Asselbergs 1837-1905
 - Carolus Johannes Asselbergs 1839-1913
 - Wilhelmus Carolus Asselbergs 1841-1906
 - Antonius Elisabeth Asselbergs 1842-1900

 - Petronella Cornelia Asselbergs 1844-1931
 - Adrianus Laurentius Asselbergs 1845-1847
 - Cornelis Johannes Asselbergs 1847-1920
 - Bartholomeus Adrianus Asselbergs 1849-1850
 - Maria Adriana Asselbergs 1850-1908

 - Alberdina Cornelia Asselbergs 1853-1921
 - Adrianus Johannes Asselbergs 1854-1902
 - Petrus Cornelis Johannes Asselbergs 1855-1918

Arnoldus Asselbergs is koopman in aardewerk, kramerijen en handelaar in lompen. Hij gaat na zijn huwelijk in 1833 in de Kremerstraat wijk E nummer 16 wonen alwaar ook de winkel is gevestigd.

Arnoldus zal een rol van betekenis gaan spelen in Bergen op Zoom. Hij moet in zijn zaken succesvol zijn geweest want hij koopt samen met een andere handelaar in lompen, Adrianus van der Hoeven, op 14 maart 1840 enkele percelen grond gelegen aan de Lindebaan tegen het bastion Belvédère. Samen vragen ze het gemeentebestuur toestemming om op die percelen een smederij te mogen oprichten. Op 27 december 1841 wordt de vergunning verleend. De datum van dit besluit moet gezien worden als officiële stichtingsdatum van Asselbergs' IJzergieterij en Handelsmaatschappij N.V. Zes jaar later vindt er uitbreiding plaats want op 16 november 1847 krijgen dezelfde personen toestemming tot het oprichten van een ijzergieterij. Dit is de eerste industrie in Bergen op Zoom die van stoomkracht gebruik maakt!

Beide kooplieden hebben ondanks hun beslommeringen met de ijzergieterij de lompenhandel die zij gezamenlijk drijven niet verwaarloosd. In november 1851 vraagt Arnoldus toestemming om in enkele panden, die daartoe waren aangekocht, een kunstwolfabriek te mogen beginnen. Na het fiat wordt op 30 april 1852 een akte opgemaakt: met ingang van 1 mei 1852 en voor de tijd van vijf jaar en acht maanden, gaan Arnoldus Asselbergs, Antonius Asselbergs (oudere broer van Arnoldus) en Adrianus van der Hoeven een vennootschap aan met als doel de fabricage van kunstwol onder de naam 'A. en A. Asselbergs en Ad. van der Hoeven'. (Kunstwol wordt in die tijd vervaardigd uit lompen. Zie hier de link als van oudsher handelaren in lompen) Deze fabriek is gelegen op de hoek Hooghuisstraat/Fluwelenbroekstraat. Het is vrijwel zeker, dat Antonius optreedt als financier voor deze nieuwe onderneming. Deze constructie is geen lang leven beschoren. Omdat Van der Hoeven, tijdens afwezigheid van Arnoldus Asselbergs, de zaken slecht heeft behartigd, moet hij reeds op 15 september 1852 afstand doen van zijn aandeel en rechten voor de ijzergieterij en kunstwolfabriek. Arnoldus koopt hem volledig uit en Adrianus van der Hoeven begint voor zichzelf een nieuwe kunstwolfabriek. Arnoldus kan vanwege de financiën niet zonder zijn broer Antonius en gaat daarom, voor wat betreft de kunstwolfabriek, met hem een nieuwe vennootschap aan. Op 27 oktober 1852 wordt voor de kunstwolfabriek een nieuwe vennootschap opgericht voor de tijd van vijftien jaar, welke periode geacht wordt te beginnen op 1 mei 1852 (volgens de oude constructie) en zal eindigen op 31 december 1867. Deze firma, 'A. en A. Asselbergs', houdt het echter geen vijftien jaar uit en word in 1865, na meningsverschillen tussen de broers, ontbonden. Antonius zet de bestaande kunstwolfabriek op de hoek Hooghuisstraat/Fluwelenbroekstraat voort onder de naam 'Asselbergs en Soffers' en Arnoldus richt op het terrein van de ijzergieterij aan de Lindebaan een nieuwe kunstwolfabriek op onder de naam 'Arnoldus Asselbergs en Zonen'.

Ook voor de ijzergieterij moest, na het uittreden van Adrianus van der Hoeven een nieuwe vennootschap worden opgericht t.w. firma 'Arnoldus Asselbergs. Op 6 april 1857 koopt Arnoldus het huis London gelegen in de Lievevrouwestraat nr. 41 in Bergen op Zoom waarin de ijzerhandel wordt gevestigd. Naast de ijzerhandel groeit dit pand uit tot hoofdkantoor van de verschillende bedrijven. Op 18 mei 1857 start daar ook een kolenhandel. De leiding van de ijzerhandel en kolenhandel wordt overgedragen aan Johannes Petrus Asselbergs, Arnoldus oudste zoon. Deze zoon verzorgt reeds jaren de correspondentie en administratie voor zijn vader. Later, in 1876 komt nog een zoon van Arnoldus, Antonius Elisabeth, helpen in de ijzerhandel.

Bij Koninklijk Besluit van 1 maart 1858 krijgt Arnoldus samen met zijn broers Wilhelmus en Antonius vergunning om een gasfabriek in Bergen op Zoom op te richten. Antonius en Arnoldus zijn de geldschieters terwijl Wilhelmus met de technische leiding wordt belast. Op 31 maart 1877 koopt de gemeente Bergen op Zoom de gasfabriek van de gebroeders Asselbergs voor de som van 85.000 gulden. Willem blijft directeur later opgevolgd door zijn zoon en kleinzoon.

In 1865 krijgt Arnoldus toestemming om een gedeelte van het voormalige bastion Belvédère af te graven ten behoeve van uitbreiding van zijn ijzergieterij en kunstwolfabriek. (Beenzwart is een poeder van verkoolde beenderen dat werd gebruikt ter ontkleuring van vloeistoffen, voor de zuivering van suikersap in filters en als verfstof) Ook laat hij een vijftal woningen bouwen voor zijn werkkrachten. Aan ieder huis wordt een smederij verbonden zodat zijn werknemers gelegenheid krijgen bijzondere opdrachten uit te voeren en daarmee hun verdiensten op te voeren.

Op 16 december 1865 gaat Arnoldus met twee van zijn zonen een vennootschap aan onder de naam 'Arnoldus Asselbergs en Zonen' met als doel het drijven van een ijzer- en kopergieterij, een smederij, de handel in plaat- en stafijzer en het fabriceren van kunstwol. Deze nieuwe vennootschap onder firma gaat in op 1 januari 1866. De verdeling tussen de broers is als volgt: Johannes Petrus krijgt de leiding over de handelsafdeling gevestigd in de Lievevrouwestraat en Carolus Joannes krijgt de leiding over de bedrijven aan de Lindebaan. In 1866 bouwt Arnoldus nog een achttiental huizen voor zijn arbeiders in de Fluwelenbroekstraat. Zestien, recent gerestaureerde, woningen daarvan vormen de huidige Johannesstraat.

Op 27 augustus 1868 gaat Arnoldus met een andere zoon, Wilhelmus Carolus, een vennootschap aan met als doel vanaf 1 maart 1869 handel te drijven in lompden, beenderen en oud-ijzer, onder de naam firma 'Arnoldus Asselbergs'.

Wanneer de regering besluit om geleidelijk aan de vesting Bergen op Zoom te slechten koopt Arnoldus in 1853 en 1854 de lunetten Gelderland en Holland om ze vervolgens te slopen. De muren worden met zorg afgebroken om zo stenen te verkrijgen voor het bouwen van huizen en fabrieken. Arnoldus koopt uitgestrekte percelen vestinggrond gelegen tussen de huidige Stationsstraat en Burgemeester van Hasseltstraat. Ook koopt hij grond aan de Zure Made waarop tientallen jaren later kleinzonen van hem de Zuid-Nederlandse IJzer- en Metaalgieterij en Machinefabriek bouwen. Op de aangekochte percelen vestinggrond laat Arnoldus in 1873/1874 de herenhuizen aan de zuidzijde van de Stationsstraat en de arbeiderswoningen in de Burgemeester van Hasseltstraat en Coehoornparkstraat bouwen. In 1873 verhuist Arnoldus van de Kremerstraat naar de Stationsstraat. Hiermee houdt ook zijn winkel in de Kremerstraat op te bestaan. Arnoldus gaat in het middelste en tevens grootste huis wonen (nr. 28) terwijl zijn kinderen in de huizen links en rechts van hem komen te wonen.

Op 27 februari 1873 krijgt Arnoldus toestemming om samen met de familie van Heijst, een bierbrouwerij op te richten. Deze bierbrouwerij, genaamd 'Bergen op Zoomsche Beierschbier Brouwerij Asselbergs, Van Heijst en Co.', wordt in 1873 gebouwd van stenen welke vrijkomen uit de sloop van de vestingwerken in Bergen op Zoom. De term Beiersch wordt in deze tijd veelal gebruikt om aan te geven, dat men volgens de in 1852 in Nederland ingevoerde nieuwe methode van ondergisting brouwde. Op 17 juli 1874 opent de brouwerij zijn deuren. Arnoldus is in 1875 voor meer dan f 65.000 betrokken in deze bierbrouwerij. De leiding in deze nieuwe brouwerij krijgen Petrus C. A. van Heijst en Jacobus A. Dekkers.

Ook in de suikerindustrie heeft Arnoldus interesse. In 1871 stort hij voor de Beetwortelsuikerfabriek van der Linden en Co. in Bergen op Zoom (later de Potasfabriek) 14.000 gulden en in 1872 nog eens 31.500 gulden.

Naast zijn drukke werkzaamheden is Arnoldus van 12 december 1863 tot 28 november 1865 vice-voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken in Bergen op Zoom. Van 1874 tot 1879 is hij lid van Provinciale Staten van Noord-Brabant.

Op 25 mei 1887 wordt tijdens een openbare vergadering van de gemeenteraad van Bergen op Zoom besloten: "als hulde aan de man, die in Bergen op Zoom den eersten krachtige stoot gaf aan de industrie en aan de man die zich verdienstelijk heeft gemaakt voor onze gemeente", een straat naar hem te vernoemen. Aldus wordt de Noyellesstraat, in de buurt van de Stationsstraat, veranderd in de 'Arnoldus Asselbergsstraat'.

Bijlage behorende bij de syllabus School voor Geschiedenis Cursusjaar 1, 2019-2020

Niets uit deze syllabus mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de betreffende auteur/samensteller.